Contribuţii la istoria sportului în Dacia Romană.
2. Despre propaganda pentru luptele de gladiatori şi vânătoare în amfiteatru

Horea MOŞNEAG

Cuvinte cheie: Dacia romană, amfiteatre, lupte de gladiatori, vânătoare, sport
Keywords: Roman Dacia, amphitheater, gladiatorial battles, hunting, sport

Consultarea lucrărilor lui Karl-Wilhelm Weeber[1] şi a lui Ernst Künzl[2] mi-au dat ocazia de a restudia pentru cazul provinciei Dacia (106-275 p. Chr.) problemele legate de unele activităţi sportive, în speţă luptele de gladiatori şi vânătoarea în arenă şi a încerca să dăm o interpretare modernă acestor activităţi.

Ambii autori mai sus amintiţi au introdus în cercetarea sportului antic o idee nouă pe care au şi argumentat-o sistematic şi anume că activităţile din circ, amfiteatru şi stadion mai ales au fost rezultatul unei politici deliberate a statului roman cu scopul de a organiza distracţiile maselor. Iar propaganda pentru aceste activităţi prin monumente, reclame, inscripţii, caricaturi, avea scopul de a face cunoscute astfel de activităţi şi a răspândi pe tot teritoriul Imperiului Roman date în legătură cu aceste sporturi[3]. Nimic nu arată mai bine cât de mult iubeau romanii luptele de gladiatori şi vânătoarea în arenă decât cantitatea uriaşă de reprezentări pe monumente şi artefacte.

Este binecunoscut faptul că sub Imperiu (după anul 27 a. Chr.) spectacolele de gladiatori erau date numai de împăraţi şi anumiţi magistraţi precum şi de preoţii cultului imperial şi aveau exclusiv scop politic şi militar[4]. Începând cu Augustus spectacolele în arenă au pierdut caracterul lor iniţial religios şi au devenit spectacole profane instituţionalizate şi reglementate[5]. Gladiatura a devenit un mijloc de a încuraja arta de a lupta cu sabia şi a dezvolta virtuţile războinice ale tineretului[6]. Suportul documentar pentru astfel de idei/ipoteze a fost şi faptul că împăraţii, direct sau prin funcţionarii lor, au finanţat atât construcţia de „baze sportive" (amfiteatre, circuri, stadioane), au finanţat organizarea jocurilor[7] sau au organizat răsplătirea învingătorilor prin diferite forme (bani, lauri, monumente, inscripţii, schimbare de statut social etc.). Drept urmare, imagini de luptători/gladiatori sau vânători, scene de diferite concursuri (lupte, alergări atletice, jocuri, curse de cai, curse de care) au apărut pe monumente mari de piatră, inscripţii oficiale, inscripţii zgâriate sau incizate pe diverse artefacte (statuete din bronz, lut, vase de lux, opaiţe etc.) care s-au răspândit pe întreg teritoriul Imperiului Roman. Ele constituie dovezi irefutabile că activităţile sportive erau cunoscute în mase[8].

---

1 Weeber 1994.

2 Künzl f.a.

3 Weeber 1994, p. 145-155.

4 Gladiator, p. 192-193.

5 Bouley 1994, p. 80.

6 DA II.1, p. 1581.

7 Weeber 1994, p. 170-173.

8 DA II.2, p. 1570.

Horea Moşneag
UBB Facultatea de Educaţie Fizică şi Sport
e-mail: horeamosneag@yahoo.com

http://cimec.ro / http://complexulmuzealbn.ro

Lucrărilor mai sus amintite li se adaugă, desigur, şi altele din care voi aminti numai pe cele elaborate de Chr. Landes şi echipa lui[9] şi, de asemenea, Chr. Langner[10].

K.W. Weeber şi-a axat lucrarea mai ales pe descrierea bazelor unde aveau loc activităţile sportive principale (amfiteatru, stadion, circ) şi mai puţin pe activităţile propriu zise din cadrul lor. El dă o primă imagine asupra uriaşului efort financiar de a construi obiective sportive (amfiteatre mai ales) şi în special în Imperiul Roman de Vest. **Fig. 1.** De la începutul epocii imperiale amfiteatrul a fost locul consacrat pentru luptele de gladiatori[11].

Chr. Landes[12] a prezentat imagini în legătură cu practicarea atletismului (în sens roman) şi curselor, practicare atestată de monumente din piatră, statuete de bronz şi lut, imagini pe vase ceramice, pe vase din sticlă, inscripţii, mozaicuri, respectiv activităţile de pe stadioane şi din circuri.

E. Künzl[13] a prezentat o serie de suveniruri între care şi unele legate de activităţi sportive.

Chr. Langner[14] a prezentat câteva mii de grafitti (desene incizate sau zgâriate pe pereţi de clădiri, pe cărămizi, pe vase, pe alte materiale dure ca ţigle şi cărămizi pe care s-a incizat în pasta moale sau vase încă nearse). Aceşti grafitti conţin caricaturi de sportivi din diferite ramuri de sport (gladiatori, luptători cu animale, atleţi, boxeri etc.) **Fig. 2-4**.

În diverse alte lucrări apar în chip izolat caricaturi de gladiatori pe cărămizi e.g. Dalmatia[15] **Fig. 5**; statuete de bronz reprezentând gladiatori[16] din Pannonia sau statuete de os reprezentând gladiatori din Germania Superior[17]. **Fig. 6.**

Toate aceste informaţii şi multe altele provin de pe tot cuprinsul Imperiului Roman ceea ce susţine faptul că atât obiectivele sportive cât şi sporturile menţionate mai sus se bucurau de o largă cunoaştere în rândul locuitorilor Imperiului.

Scopul lucrării de faţă este acela de a strânge la un loc reprezentările legate de luptele de gladiatori sau de vânătoare în arenă din Dacia (de fapt, cele trei provincii dacice: Porolissensis, Apulensis, Malvensis) (monumente, statui, statuete, reprezentări pe vase, zgârieturi sau incizii pe materiale ceramice (cărămizi, ţigle, vase) şi a stabili în ce măsură aceste reprezentări se integrează în cursul general al reprezentărilor de acest fel din Imperiul Roman şi impactul lor social în provinciile dacice.

Metoda de lucru a fost simplă:

a. am pornit de la lista cu activităţile sportive din antichitatea romană pe care am întocmit-o şi am acceptat-o noi înşine în cursul cercetărilor pentru teză (pe baza literaturii mai sus amintite: *Weeber 1994, Landes et alii 1990, 1994, Langner 2001*). I. **Exerciţii fizice**: 1. atletism; 2. gimnastică; 3. călărie; 4. înot; 5. tras cu arcul; 6. lupta cu arme; 7. marş; 8. probe combinate e.g. pentatlon. II. **Jocuri propriu zise**: 1. jocul cu mingea; 2. jocuri de inteligenţă. III. **Întreceri sportive 1. sporturi profesioniste**: 1. pancratiu; 2. pugilat; 3. lupte. IV. **Întreceri sportive 2. jocuri publice**: 1. curse de cai; 2. curse de care; 3. vânătoare în arenă; 4. lupte de gladiatori. V. **Dansul**. VI. **Turismul**: 1. călătorii de informare şi interes; 2. călătorii de plăcere; 3. pelerinaje.

Se poate observa că subiectul ales de noi, aici, acum, respectiv luptele de gladiatori şi vânătoare în arenă, fac parte din grupa întrecerilor sportive **2. jocuri publice**.

b. desigur, am pornit de la lucrările de bază despre gladiatură şi anume articolul gladiator[18] care ne-au oferit informaţiile de bază despre gladiatori, bazate direct pe izvoarele scrise şi arheologice cunoscute în epocă.

c. pentru comparaţie am folosit reprezentările de gladiatori sau vânători în arenă (monumente sau caricaturi) din lucrările mai sus citate şi mai ales din Chr. Langner[19] pe materiale ceramice.

---

9 Landes 1990; Landes 1994.

10 Langner 2001.

11 DA II.2, 1896, p. 1592.

12 Landes et alii 1990; Landes et alii 1994.

13 Künzl f.a., passim.

14 Langner 2001, passim.

15 Osanić 2001, p. 168, fig. 3.

16 Zsidi-Furger 1997, p. 117, fig. 266.

17 Zsidi-Furger 1997, p. 136, fig. 93.

18 G. Lafaye, DA II.2, (f-g), 1896, p. 1563-1599; V. Chapot, DACL VI.1, col. 1275-1283.

19 Langner 2001.

http://cimec.ro / http://complexulmuzealbn.ro

d. am adunat din toate publicaţiile româneşti (vezi bibliografia) reprezentările de gladiatori sau vânători în arenă pe care le-am comentat (vezi mai jos).

Stadiul actual al cunoştinţelor în legătură cu activităţile din amfiteatrele dacice

Cercetarea activităţilor sportive antice de pe teritoriul românesc în general şi de pe teritoriul provinciilor dacice în special (Transilvania, Oltenia şi Banatul) este foarte rămasă în urmă în comparaţie cu ceea ce se ştie despre provinciile romane din vestul Europei. De fapt, nimeni nu s-a ocupat concret de identificarea unor activităţi din amfiteatre, care să aibă caracter sportiv. Datorită acestui fapt, în lucrările generale privind activitatea sportivă în antichitate (de exemplu cele amintite mai sus) nu se ştie nimic în legătură cu reprezentările de gladiatori, luptători în arenă ori altele din provinciile dacice, totul rezumându-se la cunoaşterea existenţei celor două/trei amfiteatre.

Lucrările româneşti care s-au ocupat sau se mai ocupă cu istoria universală a educaţiei fizice[20] sau numai cu anumite ramuri speciale ale sportului antic[21] nu au reuşit să identifice aproape nimic din informaţiile despre sportul antic de pe teritoriul românesc şi în special din fostele provincii Dacia şi să le integreze în istoriile lor. Faptul este foarte curios de pildă pentru că D. Almăşanu[22] a inclus în ilustraţia cărţii lui şi monumente din Dacia: p. 153 statueta de atlet de la Ulpia Traiana; p. 149 statueta de gimnast de la Potaissa/Turda. Niciuna din aceste lucrări româneşti nu se bazează pe studierea izvoarelor arheologice care există şi nu sunt întocmite ştiinţific[23], ci se copiază pur şi simplu una pe alta cu erori cu tot.

Cartea lui C-tin Kiriţescu menţionează doar existenţa amfiteatrului de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, basoreliefuri cu scene de luptă (care nu există de fapt!) şi băile romane în general (de la niciuna nu se cunosc palestrele!)[24]. Cartea autorilor D. Almăşanu şi Gab. Lupan aminteşte şi ea amfiteatrele de la Ulpia Traiana şi Porolissum/Moigrad, basoreliefuri cu inscripţii (care nu există!) şi întreceri atletice (despre care nimeni nu ştie nimic!)[25]. Cartea autorilor Gh. Neţa şi Flavia Rusu menţionează aceleaşi date: un amfiteatru de piatră la Ulpia Traiana, un amfiteatru de lemn!!! la Porolissum şi termele de la Drobeta[26]. Flavia Rusu va repeta exact aceleaşi date[27].

Lucrările care se referă numai la istoria sportului românesc!!!, mai exact spus informaţiile despre sportul antic pe teritoriul fostelor provincii dacice, sunt şi ele deficitare. Gh. Postolache[28] aminteşte teatrul de la Ulpia Traiana, cel de lemn de la Porolissum/Moigrad (nici el nu ştie că a fost reconstruit în piatră!), termele de la Drobeta, Ulpia Traiana şi Romula construite şi reparate în secolul III !!???. El presupune lupte de gladiatori şi spectacole organizate de colegiile de augustales din Apulum!!!, precum şi concursuri atletice!!![29]. El mai aminteşte şi despre o statuetă de gimnast de la Napoca/Cluj (care nu există!). Într-o lucrare ulterioară[30] el repetă exact aceleaşi date, dar adaugă construirea amfiteatrului în piatră de la Porolissum şi reperaţii la amfiteatrul de la Ulpia Traiana în anul 158 (ceea ce nu se ştie!!!).

Arheologii care s-au ocupat cu amfiteatrele (D. Alicu, C. Opreanu) sau cu reprezentări de gladiatori[31] nu au analizat problemele ca activitate sportivă ci pur şi simplu i-a interesat legătura între reprezentările de gladiatori şi existenţa amfiteatrelor.

---

20 Kiriţescu 1964; Neţa-Rusu 1993; Almăşanu-Lupan 2001; Rusu 2008.

21 Almăşanu 2007.

22 Almăşanu 2007.

23 Deşi aveau datele diferite de Stela Petecel: Petecel 1980.

24 Kiriţescu 1964, p. 501.

25 Almăşanu-Lupan 2001, p. 178-180.

26 Neţa-Rusu 1998, p. 209.

27 Rusu 2008, p. 248.

28 Postolache 1979, p. 11-13.

29 Postolache 1979, p. 12-14.

30 Postolache 1995, p. 12-14.

31 Oct. Floca, V. Moga, C. Opreanu) (Opreanu 1994.

http://cimec.ro / http://complexulmuzealbn.ro

Modelele pentru reprezentările de gladiatori din Dacii provenite din diferite părţi ale Imperiului Roman (statui, statuete, picturi, caricaturi, desene, zgârieturi, incizii) pe diferite artefacte mai ales (**Fig. 2-6**) constituie acum exemple bune de răspândire a acestor tipuri de reprezentări şi rolul lor în societate. Am selectat din şirul lung de monumente şi artefacte numai câteva: caricaturi de gladiatori (de specialităţi de luptă diferite) în poziţii de luptă (**Fig. 2**); gladiatori luptând cu acelaşi tip de armă (**Fig. 3**), gladiatori luptând cu arme diferite (**Fig. 4**), statuete de gladiatori (**Fig. 6**).

Constatări cu caracter tehnic

1. În provinciile dacice (Porolissensis, Apulensis şi Malvensis) există reprezentări de gladiatori pe mai multe categorii de artefacte: vase ceramice, cărămizi şi ţigle, tipare pentru turnat plăcuţe votive sau, eventual, chiar tesare de intrare în amfiteatre, statuete de bronz, monumente de piatră.
2. Reprezentările provin de pe tot întinsul provinciei, dar mai ales din marile oraşe (Porolissum, Apulum, Ulpia Traiana) sau în apropierea unor castre mari; în unele din aceste locuri deşi nu au fost găsite prin metode arheologice amfiteatre, se presupune că au existat. (**Fig. 7**).
3. Reprezentările din Dacii, caracteristice (cele de pe ţigle şi vase) nu se deosebesc cu nimic de cele cunoscute din Imperiu.
4. Majoritatea acestor reprezentări (al căror număr nu este mare) reprezintă mai ales secutores; retiarii apar mai rar, o dată sau de două ori. Nu putem şti acum dacă acest raport reprezintă o realitate, respectiv o proferinţă a daco-romanilor pentru luptele cu secutores sau este o întâmplare datorată descoperirilor puţine.
5. Reprezentările de pe vasele de import (*terra sigillata*) sunt la fel cu cele din imperiu pentru că vasele provin din ateliere din alte provincii; imitaţiile după aceste vase sunt exact la fel.
6. Reprezentările de pe tipare sunt identice cu cele din alte provincii.

Constatări referitoare la sporturile reprezentate

1. Se poate afirma fără teamă de a greşi că şi în provinciile dacice (Malvensis, Apulensis, Porolissensis) circulau, ca şi în celelalte provincii ale Imperiului Roman, aceleaşi tipuri de reprezentări legate de gladiatură şi venatio: statuete de gladiatori din bronz (sau lut), reprezentări de gladiatori pe monumente mari de piatră, reprezentări de gladiatori pe vasele ceramice de lux, caricaturi de gladiatori pe cărămizi şi ţigle, tipare cu gladiatori, opaiţe cu reprezentări de gladiatori. Se poate constata o asemănare mare între fiecare tip de reprezentare din Dacii cu cele din Imperiu, în toate cazurile mai sus amintite.

2. Deşi în număr mai mic (cel puţin în raport cu provinciile de unde provin analogiile) reprezentările în legătură cu gladiatura şi venatio arată că în provinciile dacice, mai ales în jurul oraşelor mari Napoca, Apulum, Ulpia Traiana, Romula sau a castrelor mari Porolissum, Potaissa, Micia, există reprezentări de gladiatori sau luptători în arenă, ceea ce sugerează că şi aici, ca şi aiurea în Imperiul Roman, statul roman prin reprezentanţii săi au susţinut intens propaganda pentru distracţia poporului.

3. Aşa cum spuneam mai sus, cea mai frecventă reprezentare este cea de secutor, luptător înarmat cu scut şi spadă (cf. *DA* II.2, p. 1584-1585) şi apoi, dar cu mult mai puţine, sunt reprezentările de retiarius (cf. *DA* 2, 1896, p. 1585-1586).

4. Mediatizarea acestor două activităţi „sportive" pe artefacte de mare circulaţie: vase de lux de import, opaiţe, tipare pentru diverse activităţi sociale sau de cult s-a practicat deci din plin şi în Dacii, integrând şi din acest punct de vedere provincia în lumea romană şi constituind şi un criteriu de popularitate pentru aceste sporturi.

5. Şi în provinciile dacice împăraţii au fost aceia care fie direct, fie prin reprezentanţii lor (guvernatorii provinciilor mai ales) au finanţat construirea amfiteatrelor, principalul loc unde se dădeau lupte de gladiatori şi acţiuni de vânătoare în arenă. Cazul, sigur atestat epigrafic, este cel al amfiteatrului de piatră de la Porolissum/ Moigrad (jud. Sălaj) (*CIL* III, 836), dar şi cel al amfiteatrului de la Ulpia Traiana unde o dedicaţie a unui preot al cultului imperial a fost găsită în apropierea amfiteatrului (C. Opreanu, în *Omagiu lui Dinu Adameşteanu*, Cluj-Napoca, 1996, p. 189).

6. Armata romană a fost „dotată" în chip prioritar cu astfel de edificii pentru că luptele de gladiatori întăreau spiritul de corp, de luptă şi ataşamentul la grandoarea Romei (*Bouley 1994*, p. 83). Se poate constata acest lucru în cazul castrului de legiune de la Apulum, castrului de la Veţel/Micia şi, mai ales, a complexului

http://cimec.ro / http://complexulmuzealbn.ro

militar de la Porolissum/Moigrad (unde sunt patru descoperiri de acest tip din totalul de 15 în toate Daciile: vezi mai jos repertoriul).

Repertoriul de monumente arheologice

Figura 8

1. Fragment de tipar de lut pentru turnat vase de lux, imitaţie după terra sigillata; dr. 7 cm: grosime = 1 cm; pastă fină de culoare gălbuie, nisipoasă; se folosea pentru producerea unor vase de lux prin turnare; tipul de vas bol Dragendorf 37; scena cu doi gladiatori, întorşi unul spre dreapta, celălalt spre stânga; poartă scuturi rotunde şi săbii scurte; sub ei, în registru, doi câini; Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca; Porolissum/Moigrad; terasa cu sanctuare din oraşul roman; datează din secolul III p.Chr. *Gudea-Isac 1980*, p. 201, nr. 44, fig. 3.

2. Fragment de vas cu decor aplicat; pastă foarte fină de culoare cărămizie; dimensiunile neprecizate de autori; reprezintă un gladiator în poziţie de luptă; Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca; Micăsasa – aşezare rurală; datează din secolele II-III p.Chr. *Alicu-Opreanu 2000*, p. 39-40, fig. 9.

Figura 9

3. Tipar de lut ars, fragmentar; o parte din circumferinţă lipseşte; reprezintă o scenă de luptă între doi gladiatori; în partea stângă luptător cu cască, bust descoperit; în mâna dreaptă ţine scutul, în mâna stângă are o sabier încovoiată; în partea dreaptă luptătorul este destul de asemănător; pe cap poartă cască, iar bustul este descoperit; în mâna dreaptă poartă un scut; în mâna stângă are o sabie încovoiată; în spatele gladiatorului din partea dreaptă stă un personaj care ar putea fi judecătorul luptei; Muzeul Judeţean de Istorie şi Artă din Zalău; Porolissum/Moigrad; aşezarea civilă, sectorul O1; datare în a doua jumătate a secolului II – începutul secolului III. *Tamba-Matei 1991*, p. 221-222, fig. 1 a-b.

4. Tipar de lut ars; fragmentar; se păstrează doar cam o treime din piesă; realizată din pastă foarte fină de culoare cărămizie; diametrul probabil 12 cm; grosimea piesei 1,1 cm; în partea stângă (cea păstrată) este reprezentat un gladiator; poartă coif cu panaş; bustul pare nud; în mâna dreaptă pare a ţine scutul oval; în mâna stângă ţine o sabie scurtă, dreaptă (ar putea fi chiar pumnal = pugio); Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca; Napoca/Cluj-Napoca, clădire din oraşul roman; datează din secolul III p.Chr. *Cociş-Ruscu 1994*, p. 124, nr. 31, fig. 9.1.

Figura 10

5. Cărămidă romană; întreagă, dar crăpată în patru părţi; dimensiuni 54 x 53 x 5 cm; pastă nisipoasă de culoare cărămizie; pe faţa fină a fost incizată în pasta moale figura unui gladiator (secutor) în atac spre dreapta; pe cap poartă coif; bustul pare descoperit; în mâna dreaptă ţine scutul patrulater; în mâna stângă, ridicată în sus, ţine un pumnal scurt cu lama dreaptă; poartă o fostanelă scurtă prinsă cu centură la brâu; în picioare poartă ghete; Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca; Ulpia Traiana Sarmizegetusa, clădirea numită 0002 din oraş; datează din secolul II p.Chr. *Opreanu 1984*, p. 517 şi urm., fig. 1.

6. Cărămidă; fragment din care se păstrează doar colţul din dreapta, partea de sus; pasta nisipoasă fină de culoare cărămizie; dimensiuni 27 x 15 x 5 cm; pe faţa fină a piesei a fost incizată cu un obiect ascuţit figura unui gladiator (pare-se secutor); se păstrează numai o parte a desenului, imaginea fiind şi schematică: poartă cască şi se vede o parte dintr-un scut rotund; Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca; Napoca/ Cluj-Napoca, aşezarea din Valea Chintăului; datează din secolele II-III p.Chr. *Alicu-Oprean 2000*, p. 38, fig. 8.

7. Cărămidă romană; întreagă; pasta nisipoasă cu pietricele de culoare cărămizie; dimensiuni 39,5 x 39 x 6 cm; pe faţa fină a piesei a fost incizată în pasta moale, cu un obiect, ascuţit un gladiator (retiarius) cu numele Herculanus; luptătorul nu poartă cască; bustul este descoperit; poartă un fel de chiloţi scurţi şi pare încălţat; în mâna dreaptă ţine laţul, iar în mâna stângă ţine furca de luptă cu trei dinţi; Muzeul Unirii Alba Iulia; Apulum/ Alba Iulia; fără loc de descoperire precizat; datare: secolul III p.Chr.; cărămida a fost produsă în atelierele de ţiglărie ale unităţii de gardă a guvernatorului provinciei: numerus singulariorum; *Moga 1983*, p. 81-91, fig. 1.

Figura 11

8. Statuetă de bronz; de simensiuni mici; înălţimea = 15 cm; piesa turnată reprezintă un gladiator (autorul care a publicat primul piesa crede că este vorba de un thrax); statueta este aşezată pe un stativ tubular; luptătorul stă în picioare; poartă cască, dar fără vizieră; în mâna dreaptă ţine o sabie dreaptă şi scurtă; în mâna stângă ţine un scut uriaş, patrulater curbat; pe mâna dreaptă se vede ceva ca un manşon; Muzeul Sarmizegetusa; Zeicani – localitate aproape de Sarmizegetusa Ulpia Traiana; datare: secolul II p.Chr. *Floca 1973*, p. 131-136, fig. 1.

http://cimec.ro / http://complexulmuzealbn.ro

9. Statuetă din bronz turnat; întreagă; dimensiuni soclu de 5,5 cm; 9,8 cm lungime; 5,6 cm lăţime; reprezintă doi gladiatori încleştaţi în luptă; un secutor şi un retiarius; secutorul este cuirasat: pe picioare are jambiere, încălţat cu sandale; pe şolduri poartă un sort; bustul este gol; în mâna stângă ţine un pumnal scurt (gladius), iar pe braţul drept un scut; celălalt luptător este şi el sumar îmbrăcat; bustul este gol; peste mijloc poartă un şorţ legat cu un cingulum (cingătoare); picioarele sunt desculţe; peste glezne are două faşe; capul este descoperit; braţul stâng este apărat de o piesă de metal numită galerus, prinsă cu o curea care trece peste piept; Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca; Potaissa/Turda; locul de descoperire necunoscut; datează din secolele II-III p.Chr. *Pop-Dănilă 1971*, p. 128-129, nr. 3, fig. 3.

10. Statuetă din bronz turnat; fragmentară; reprezintă un gladiator (secutor); mâna dreaptă este ruptă de la cot în jos; jumătatea de jos a scutului (din mâna stângă) este ruptă; labele picioarelor lipsesc; dimensiuni: înălţimea = 8,1 cm; pe cap are cască cu vizier; peste mijloc are un şorţ legat cu o cingătoare (cingulum); scutul era rotund; Muzeul Judeţean de Istorie şi Artă din Zalău; Porolissum; castrul Pomet; datare în secolul III p.Chr. x x x *Antique bronzes in Romania. Exhibition catalogue*, Bucureşti, 2003, nr. 118.

Figura 12

11. Perete lateral de monument funerar (aedicula); fragmentar; dimensiunile nu sunt precizate; reprezintă doi gladiatori în poziţie de luptă; în picioare; greu înarmaţi; în stânga se afla un secutor, în dreapta un thrax; figurile nu se disting; ambii poartă căşti cu panaş şi scuturi patrulatere; secutorul are în mâna dreaptă un pumnal scurt (gladius), iar thraxul luptă cu un cuţit încovoiat; busturile par a fi goale; Muzeul Brukenthal din Sibiu; loc de descoperire necunoscut; datare propusă: secolele II-III p.Chr. *Alicu-Opreanu 2000*, p. 40, fig. 11.

12. Perete lateral de monument funerar (aedicula ?); fragmentar; dimensiunile neprecizate; reprezintă doi gladiatori şi ei fragmentar reprezentaţi; par a sta în picioare; se disting doar căştile cu panaş, iar corpurile sunt acoperite de cele două scuturi patrulatere; cel din dreapta pare a ţine în mâna dreaptă un pumnal scurt; cel din stânga are în mâna dreaptă, jos, un cuţit curb; se pare că este vorba de un secutor şi un thrax; Muzeul Brukenthal din Sibiu; locul de descoperire necunoscut; datare generală: secolele II-III p.Chr. *Alicu-Opreanu 2000*, p. 40, fig. 11.

Figura 13

13. Fragment de inscripţie votivă; dimensiunile neprecizate; se păstrează o parte din rama superioară – două bucăţi – cu inscripţie secundară; pe partea cea mai mare se poate întregi formula DEAE NEMESI; pe partea din dreapta, cea mai mică, se vede capătul de sus al unui trident, purtat în general de un retiarius; combinaţia între dedicaţia către Nemesis şi prezenţa tridentului i-a făcut pe cercetători să presupună că inscripţia a fost pusă pentru sau de un gladiator/retiarius; Muzeul Sarmizegetusa; Ulpia Traiana Sarmizegetusa – locul de descoperire neprecizat; datare: secolele II-III p.Chr. *IDR* III.2, 1980, p. 277-278, nr. 327.

14. Opaiţ; fragmentar; se păstrează numai capacul cu discul central; pastă foarte fină de culoare cărămizie; la suprafaţă este o angobă de culoare cărămizie închisă; pe disc este reprezentat un gladiator în atac spre dreapta; poartă casca cu panaş; în mâna stângă întinsă înainte are un cuţit drept, scurt (gladius probabil), pe mâna dreaptă poartă scutul patrulater, îndoit; gleznele sunt protejate; Muzeul Judeţean de Istorie şi Artă din Zalău; Porolissum/Moigrad; castrul pe de d. Pomet; latus praetorii sinistrum; datează de la începutul secolului II; C.A. Roman, *Lamps from Dacia Porolissensis*. I, Zalău, 2006, p. 95-96, nr. 43, planşa 12/43.

Figura 14

15. Bol de terra sigillata; forma Dragendorf 37, produs la Rheinzabern; sub şirul de ove se vede figura unui bestiarius (vânător în arenă) purtând în mâna dreaptă un bici ? şi gonind după un leu; în câmp se află frunze de acant; Muzeul Olteniei din Craiova; Romula/Reşca, locul neprecizat în oraş; datare: prima jumătate a secolului III p.Chr. Gh. Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, 1976, pl. IX/131.

Prescurtări şi bibliografie

Culegeri de izvoare scrise

IDR	Inscripţiile Daciei Romane, Bucureşti
Petecel 1980	Stela Petecel, *Antichitatea greco-romană despre sport*. Antologie. Prefaţă, indici şi note de......, Bucureşti 1980

Lucrări teoretice despre sport şi gladiatură

sport f.a.	sport, în *Neue Pauly – Enzyklopädie der Antike*, Stuttgart-Weimar f.a., p. 1579-1599
gladiator	G. Lafaye, gladiator, în *DA* II.2, 1896, col. 1580-1599

http://cimec.ro / http://complexulmuzealbn.ro

gladiateurs — V. Chapot, gladiateurs, în *DACL* VI.1, 1924, col. 1275-1283

gladiatori — Alexandra Ştefan, gladiatori, în *Enciclopedia arheologiei şi istoriei vechi a României*, Bucureşti 1996, p. 192-193

Lucrări generale de istoria sportului în antichitatea romană

Landes et alii 1994 — Chr. Landes, Mariana Georguieva, Veronique Kramerovskis, Ant. Chéné, Ph. Foliot, *Catalogue de l'exposition: La stade romain et ses spectacles*, Lattes 1994

Landes et alii 1990 — Chr. Landes, Veronique Kramerovskis, Veronique Fuentes, Ant. Chéné, Ph. Foliot, *Catalogue de l'exposition: le cirque et les courses de chars Rome-Byzance*. Lattes 1990

Weeber 1994 — K.W. Weeber, *Panem et circensis. Massenunterhaltung als Politik im antiken Rom*. Mainz am Rhein 1994

Künzl f.a. — E. Künzl, *Souvenirs und Devotionalien. Zeugniese der geselschaftlichen, religiosen und kulturellen Tourismus im antiken Römerreich*. Mainz am Rhein f.a.

Langner 2001 — Chr. Langner, *Graffitizeichnungen. Motive, Gestaltung und Bedeutung*. Wiesbaden 2001

Lucrări româneşti de istoria sportului

Almăşanu-Lupan 2001 — D. Almăşanu-Gab. Lupan, *Istoria milenară a sportului şi educaţiei fizice*, Cluj-Napoca 1998

Almăşanu 2007 — D. Almăşanu, *Ideea de sport în sculptură/The ideea of sports in sculpture*, Cluj-Napoca 2007

Kiriţescu 1964 — C-tin Kiriţescu, *Palestrica. O istorie universală a culturii fizice*, Bucureşti 1964

Neţa-Rusu 1998 — Gh. Neţa-Flavia Rusu, *Istoria milenară a educaţiei fizice şi sportului*, Cluj-Napoca 1998

Rusu 2008 — Flavia Rusu, *Educaţia fizică şi sportul în istoria omenirii*, Cluj-Napoca 2008

Lucrări despre istoria sportului pe teritoriul românesc

Postolache 1979 — N. Postolache, *Istoria sportului românesc în date*, Iaşi 1979

Postolache 1995 — N. Postolache, *Istoria sportului în România. Date cronologice*, Bucureşti 1995

Lucrări care oferă modele din arheologia vest europeană

Ozanić 2001 — Ivana Ozanić. Tri rimske opeke s prikazom ljudskojlika iz Arheološkog Muzeja u Zagrebu, în *Vjesnik Arheološkog Muzeja u Zagrebu* XXXIV 2001, p. 153-166

Zsidi-Furger 1997 — Paula Zsidi-Alex R. Furger (eds.), *Augusta Raurica-Aquincum. Das Leben in zwei römischer Porovinzstädte*, Basel 1997

Lucrări româneşti de arheologie provincială romană care au publicat date despre amfiteatre şi gladiatori

Alicu-Opreanu 2000 — D. Alicu-C. Opreanu, *Les amphiteatres de la Dacie romaine*, Cluj-Napoca 2000

Bouley 1994 — Elisabeth Bouley, La gladiature et la venatio en Moesie Inferieure et en Dacie à partir du regne de Trajan, în *Sargeţia* XXV, 1992-1994, p. 77-95

Cociş-Ruscu 1997 — S. Cociş-D. Ruscu, Reliefmedaillons und Tonmatrizen aus Dakien, în *Acta Rei Cretariae Romanae Fautores* 35, 1997, p. 121-133

Floca 1973 — Oct. Floca, Gladiator traco-dac în arena amfiteatrului de la Ulpia Traiana, în *Sargeţia* X, 1973, p. 131-136

Gudea-Isac 1980 — N. Gudea-D. Isac, Terra sigillata de la Porolissum, în *Acta Musei Porolissensis* IV, 1980, p. 191-200

Moga 1983 — V. Moga, A existat un amfiteatru la Apulum ? În legătură cu o tegulă apulensă, în *Apulum* XXI, 1983, p. 81-87

Opreanu 1984 — C. Opreanu, Desenul unui gladiator pe o cărămidă de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, în *Acta Musei Napocensis* XXI, 1984, p. 512-526

Pop-Dănilă 1971 — C-tin Pop-Şt. Dănilă, Statuete romane reprezentând luptători, în *Banatica* 1, 1971, p. 127-135

http://cimec.ro / http://complexulmuzealbn.ro

Sonoc 2003 Al. Sonoc, Câteva consideraţii în legătură cu organizarea spectacolelor publice şi percepţia luptătorilor cu fiare şi de gladiatori în Moesia Inferior, Regatul Bosporan şi în Dacia romană, în *Acta Terrae Septemcastrensis* II, 2003, p., 135-151

Tamba-Matei 1991 D. Tamba-Al. Matei, Tipare romane descoperite la Porolissum, în *Acta Musei Porolissensis* XIV-XV, 1991-1992, p. 221-233

Contriubutions to the History of Sport in Roman Dacia
2. About propaganda for gladiatorial battles and hunting in the amphitheater
(Abstract)

Considering both the manifold representations of gladiators (caricatures engraved or scratched into various artifacts, statues, figurines, images impressed on crockery, rush lights etc. – Langner 2001; Weeber 1994 etc.) and the establishment of the fact that all these are part of the Roman state policy to use sports as entertainment for the people (Weeber 1994, passim; Landes et alii 1990; 1994), the author (H. Moşneag) attempts with the present paper to compare the spread of data regarding gladiators and from arena hunters and what can be established now for the Dacian provinces.

Empire following the presentation of images accounting for the brief time-scale of coliseum occurrence – Figure 1 – and the gladiator fights within the Empire (figurines, representations on monuments, caricatures etc.) – Figures 2-6, the author sets forth a compilation of this type of discoveries throught the territory of Dacia – Figures 8-15 – and an image of their spread across Dacia – Figure 7.

The author concludes that, even in the current stage of knowledge, it can be stated that the same types of gladiator and arena hunter representations occur in Dacia, engraved into stone monuments, various artifacts or impressed, scratched and ripped into ceramic ware. Therefore, the Empire conducted the same entertainment policy for the masses in Dacia, particularly with towns or important military centers.

http://cimec.ro / http://complexulmuzealbn.ro

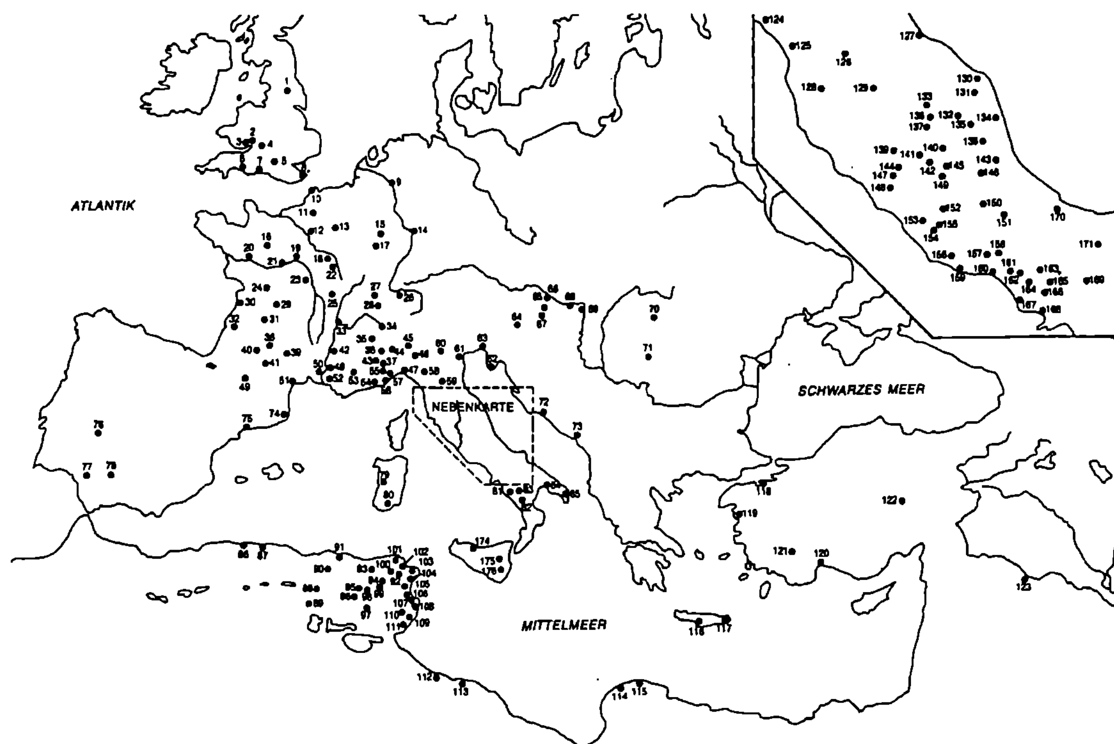

Abb. 22 Amphitheater im Römischen Reich:

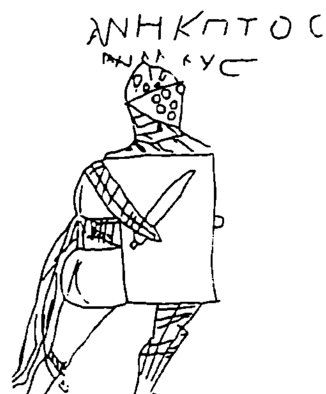
1 Isurium
2 Venta Silurum
3 Isca Silurum
4 Durocornovium
5 Calleva Atrebatum
6 Durnovaria
7 Regnum
8 Rutupiae
9 Vetera
10 Gesoriacum
11 Samarobriva
12 Augustomagus
13 Durocortorum
14 Mogontiacum
15 Augusta Treverorum
16 Suindinum
17 Divodurum Mediomatricorum
18 Ageaincum
19 Cenabum
20 Iuliomagus
21 Caesarodunum
22 Autessiodurum
23 Avaricum
24 Limonum
25 Augustodunum
26 Vindonissa
27 Vesontio
28 Aventicum
29 Augustoritum
30 Mediolanum Santonum
31 Vesunna
32 Burdigala
33 Lugdunum
34 Octodurus
35 Augusta Praetoria
36 Augusta Taurinorum
37 Pollentia
38 Divona
39 Segodunum
40 Aginnum
41 Tolosa
42 Dea
43 Segusio
44 Vercellae
45 Mediolanum
46 Velleia
47 Libarna
48 Arausio
49 Lugdunum Convenarum
50 Nemausus
51 Baeterrae
52 Arelate
53 Apta Iulia
54 Forum Iulii
55 Augusta Bagiennorum
56 Cemenelum
57 Albingaunum
58 Parma
59 Forum Cornelii
60 Verona
61 Patavium
62 Pola
63 Aquileia
64 Flavia Solva
65 Scarbantia
66 Carnuntum
67 Savaria
68 Brigetio
69 Aquincum
70 Porolissum
71 Sarmizegetusa
72 Salonae
73 Epidaurus
74 Emporiae
75 Tarraco
76 Emerita
77 Italica
78 Astigi
79 Forum Traiani
80 Carales
81 Paestum
82 Grumentum
83 Atina
84 Tarent
85 Lupiae
86 Caesareia
87 Tipasa
88 Lambaesis
89 Gemellae
90 Cirta
91 Rusicade
92 Uthina
93 Simitthu
94 Thuburbo Maius
95 Thibari
96 Theveste
97 Sufetula
98 Mactaris
99 Seressi
100 Thuburbo Minus
101 Utica
102 Karthago
103 Carpi
104 Vina
105 Pupput
106 Hadrumetum
107 Leptis Minor
108 Thapsus
109 Acholla
110 Thysdrus
111 Thaenae
112 Sabrata
113 Leptis Magna
114 Ptolemais
115 Cyrene
116 Gortyna
117 Hierapytna
118 Cyzicus
119 Pergamon
120 Perge
121 Aphrodisias
122 Comana
123 Dura-Europos
124 Luna
125 Luca
126 Florentina
127 Ariminum
128 Volaterrae
129 Arretium
130 Ancona
131 Ricina
132 Urbs Salvia
133 Asisium
134 Firmum
135 Falerio
136 Hispellum
137 Mevania
138 Asculum
139 Volsinii
140 Spoletium
141 Carsulae
142 Interamna Nahars
143 Interamnia
144 Ocriculum
145 Reate
146 Amiternum
147 Falerii
148 Sutrium
149 Trebula Mutuesca
150 Alba Fucens
151 Marruvium
152 Tibur
153 Rom
154 Bovillae
155 Tusculum
156 Setia
157 Aquinum
158 Suessa
159 Tarracina
160 Minturnae
161 Cumae
162 Cales
163 Telesia
164 Capua
165 Abella
166 Nola
167 Casinum
168 Pompeji
169 Aeclanum
170 Larinum
171 Luceria
172 Canusium
173 Venusia
174 Thermae Himeraea
175 Catana
176 Syrakus

Fig. 1 Hartă a Imperiului Roman în secolele II-III p.Chr. cu răspândirea amfiteatrelor (după *Weeber 1994*, p. 20)

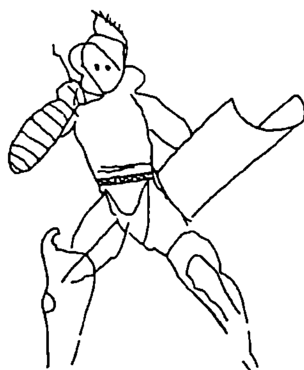
http://cimec.ro / http://complexulmuzealbn.ro

776 Dura Europos E7, Schreibstube W 14

792 Rom, Paedagogium: Raum 8. H. 21,5 cm

775 Pompeji VII 6,34–35: Außenpfeiler. H. 25,5 cm

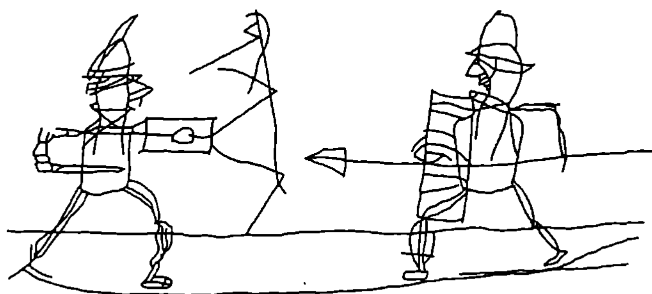
795 Lyon, Ms. des Maristes: Salle des Gladiateurs. H. 65 cm

796 Lyon, Ms. des Maristes: Salle des Gladiateurs

Fig. 2 Caricaturi de gladiatori în diferite poziţii de luptă (secutori) (după *Langner 2001*, Taf. 37, nr. 775, 776; Taf. 39, nr. 792, 795, 796)

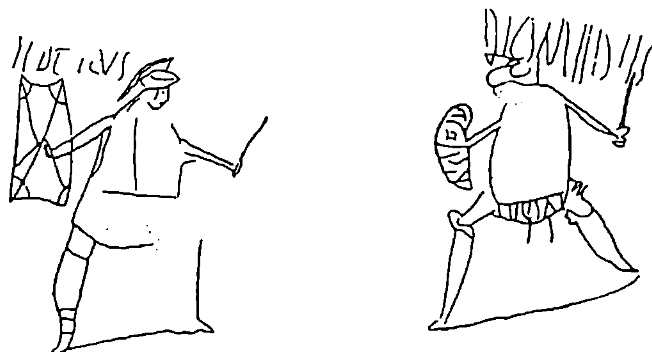
http://cimec.ro / http://complexulmuzealbn.ro

1005 Pompeji VIII 7,20 (Theaterkorridor). H. 20 cm

1003 Pompeji VI 11,9.10 (C. d. Labirinto): Peristyl 36. H. 10,8 cm

1004 Pompeji IX 8,6.3.a (C. del Centenario): Ala p. H. 4,3 cm

Fig. 3 Caricaturi de gladiatori în luptă cu aceleaşi tipuri de arme (după *Langner 2001*, Taf. 51, nr. 1005, 1003, 1004)

http://cimec.ro / http://complexulmuzealbn.ro

770 Pompeji II 7 (Große Palästra): 20. Säule. H. 7 cm

780 Pompeji VI 12,2.5 (C. d. Fauno): Peristyl 39. H. 5,9 cm

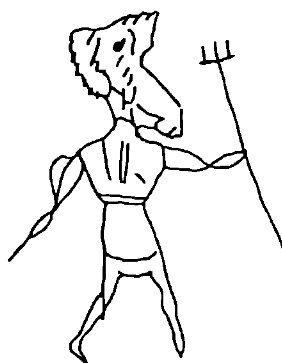
801 Pompeji unbek. Herkunft

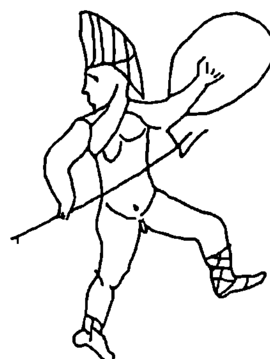
802 Pompeji IX 14,2.4 (C. d. Ob. Firmo): Oecus 14. H. 9,5 cm

838 Rom, Colosseum: Sitzstufe. H. 30 cm

839 Rom, Basilica Argentaria am Forum Iulium. H. 13 cm

840 Ostia, Piazzale delle Corporazioni: Marmorplatte

Fig. 4 Caricaturi de gladiatori de specialităţi diferite (după *Langner 2001*, thrax: Taf. 37, nr. 770; murmillo: Taf. 37, nr. 780; secutor: Taf. 39, nr. 801-802; retiarius: Taf. 43, nr. 838-839)

http://cimec.ro / http://complexulmuzealbn.ro

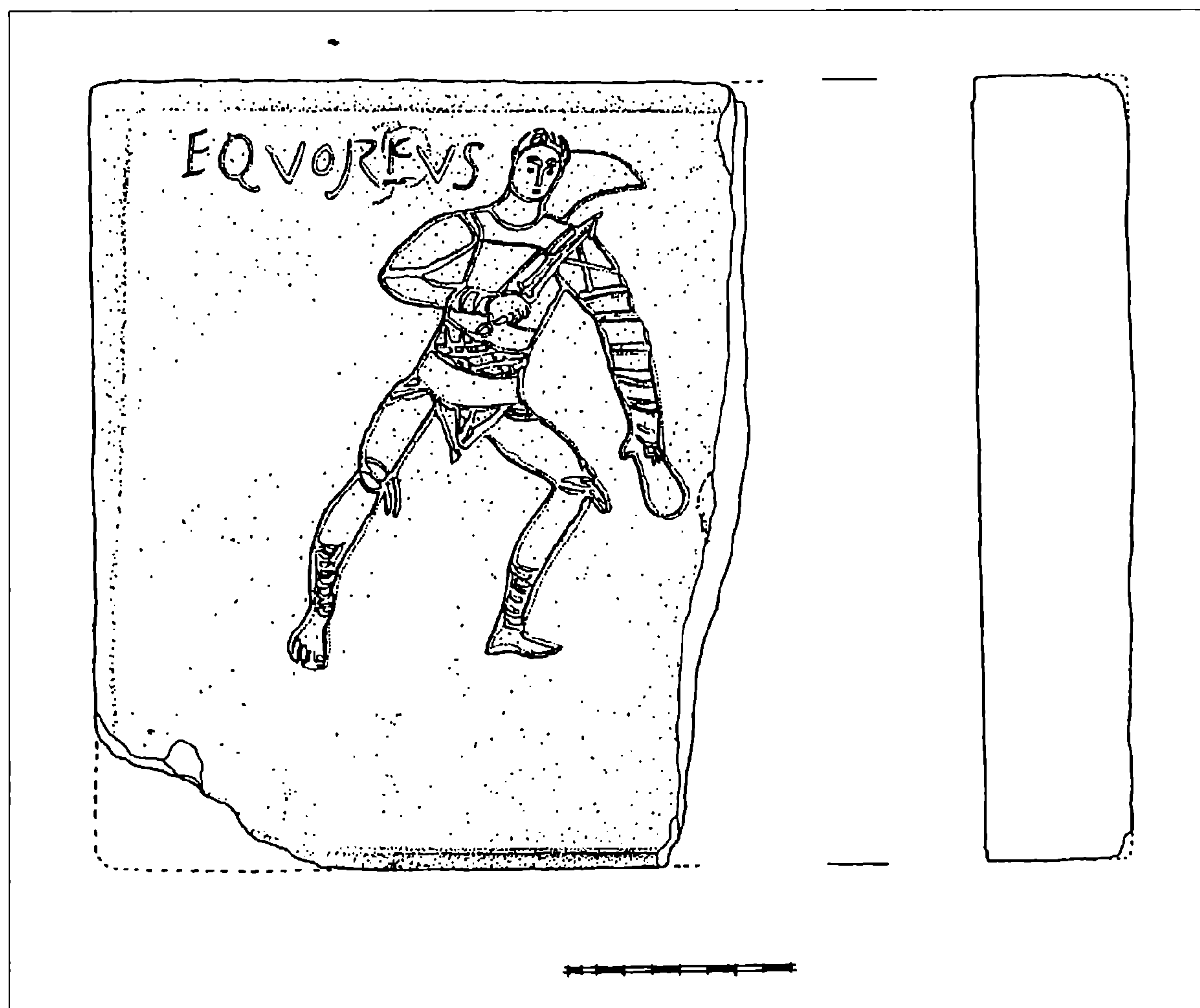

Fig. 5 Caricatură de gladiator pe o cărămidă din muzeul din Zagreb, numele EQVORFVS (după *Ozanić 2001*, p. 168, fig. 3)

http://cimec.ro / http://complexulmuzeelorbn.ro

93

Fig. 6 Statuete de gladiatori; din bronz de la Aquincum (Pannonia Inferior) (după *Zsidi-Furger 2002*, p. 117, fig. 266); din os (după *Romains de Hongrie: Aquincum*, Budapest, Lyon 2002, p. 117, fig. 266)

http://cimec.ro / http://complexulmuzealbn.ro

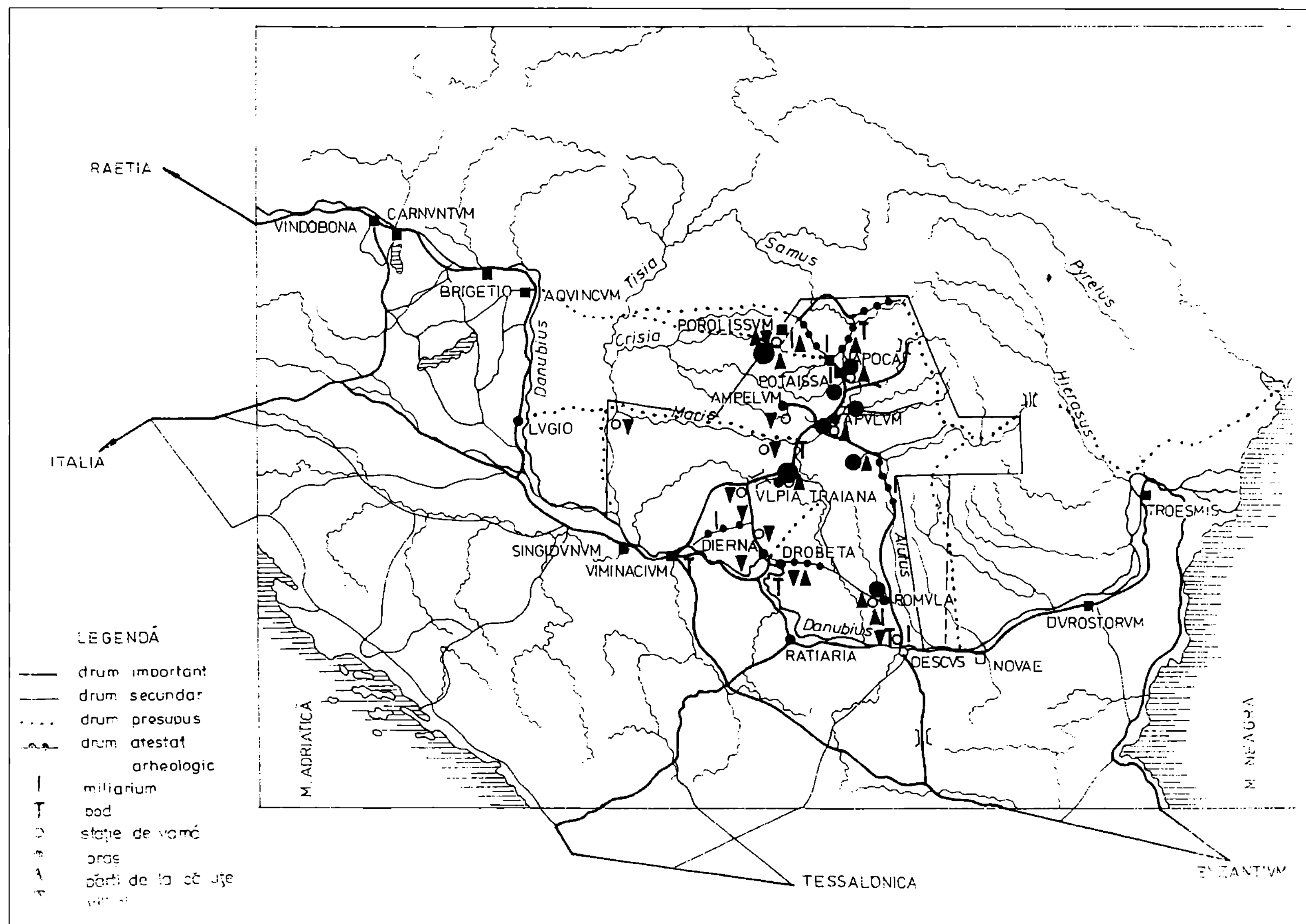

Fig. 7 Harta sistemului defensiv al Daciei cu locurile unde s-au identificat amfiteatre şi caricaturi sau statuete şi imagini de gladiatori (după *Gudea 1997* cu completări de H. Moşneag)

http://cimec.ro / http://complexulmuzealbn.ro

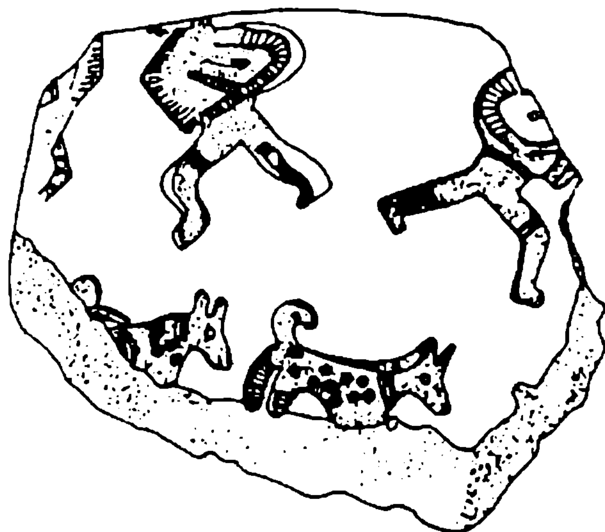

Fig. 8 Reprezentări de gladiatori imprimate pe un vas de lut: 1. Moigrad (după *Gudea-Isac 1980*, p. 209, fig. 3; 2. Micăsasa (Dacia Apulensis) (după *Alicu-Opreanu 2000*, p. 40, fig. 9)

http://cimec.ro / http://complexulmuzealbn.ro

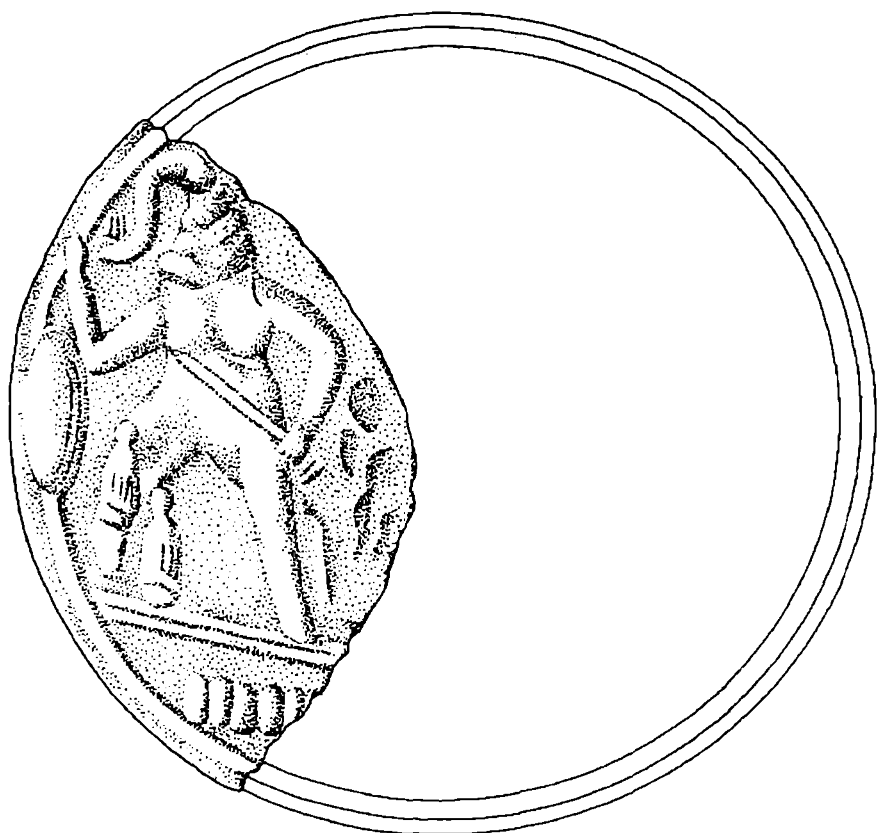
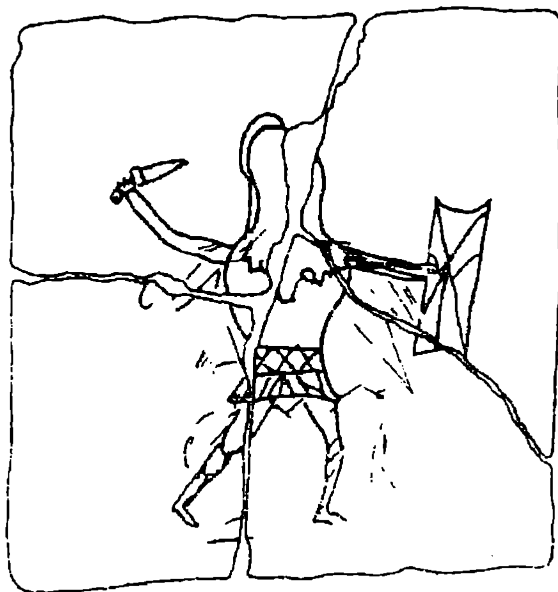
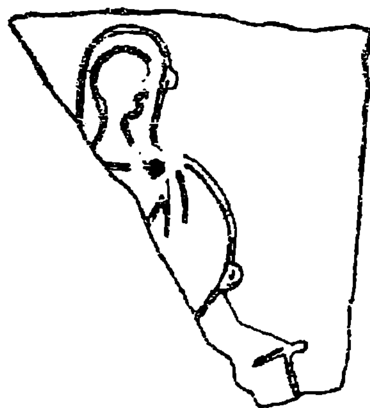
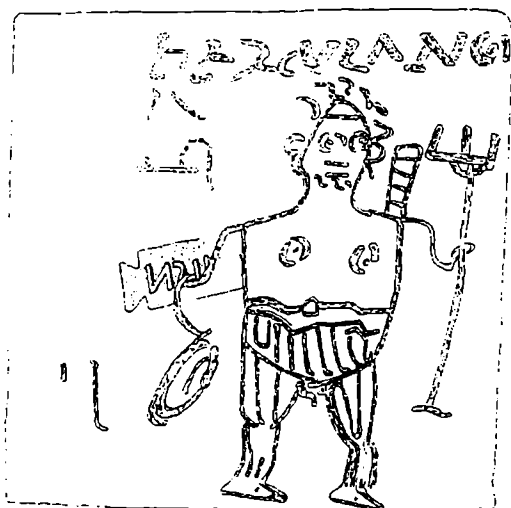

Fig. 9 Reprezentări de gladiatori imprimate pe tipare din lut pentru pregătirea de plăcuţe votive: 1. Porolissum/ Moigrad (după *Cociş-Ruscu 1997*, p. 134, fig. 9.2, nr. 31); 2. Napoca (după *Cociş-Ruscu 1997*, p. 124, fig. 9.1, nr. 30)

http://cimec.ro / http://complexulmuzealbn.ro

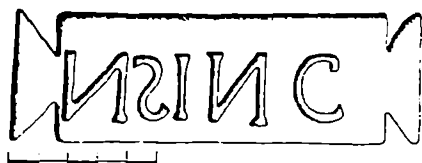
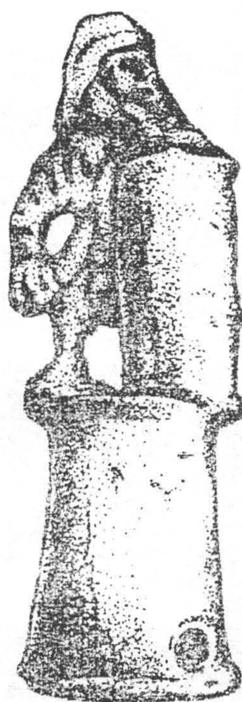

Fig. 10 Caricaturi de gladiatori incizate sau zgâriate pe cărămizi: 1. Ulpia Traiana (după *Opreanu 1994*, p. 518, fig. 1); 2. Chinteni (după *Alicu-Opreanu 2000*, p. 39, fig. 8); 3. Alba Iulia/Apulum: gladiatorul Herculanus cu o ştampilă a unităţii militare numerus singulariorum (după *Moga 1983*, p. 83, fig. 1)

http://cimec.ro / http://complexulmuzealbn.ro

1. 2.

3.

Fig. 11 Statuete din bronz reprezentând gladiatori: 1. Ulpia Traiana (după *Floca 1973*, fig. 1.2); 2. Potaissa/Turda (după *Alicu-Opreanu 2000*, pl. 1.1); 3. Porolissum/Moigrad (după *Antique bronzes in Romania. Exhibition catalogue*, Bucureşti 2003, nr. 118)

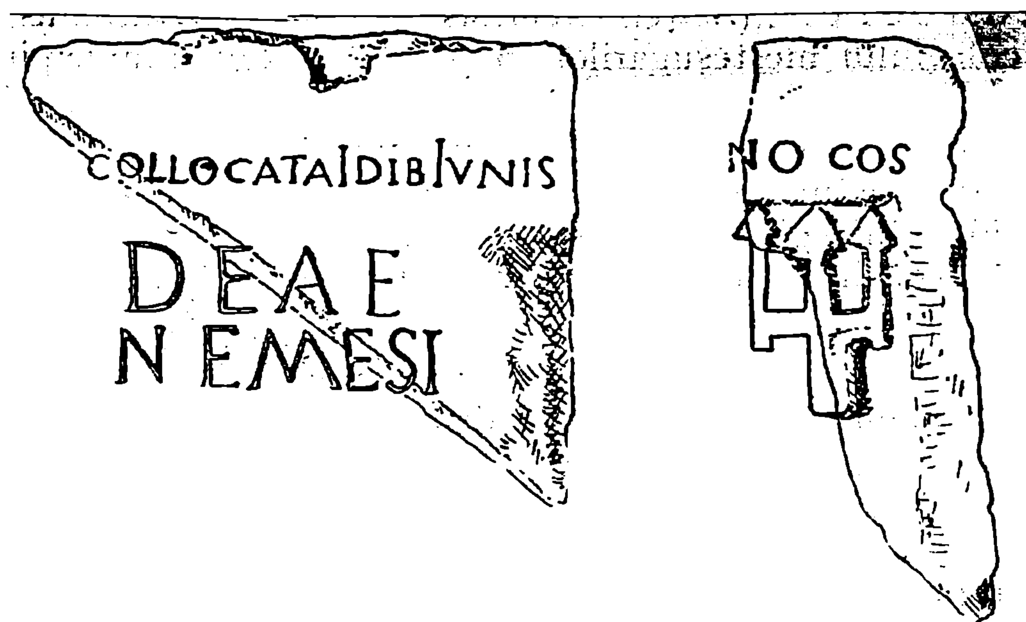
http://cimec.ro / http://complexulmuzealbn.ro

Fig. 12 Reprezentări de gladiatori pe monumente mari din piatră: 1. Muzeul Brukenthal Sibiu (după *Opreanu 1984*, p. 526, fig. 5); 2. Muzeul Brukenthal Sibiu (după *Alicu-Opreanu 2000*, p. 40, fig. 11)

http://cimec.ro / http://complexulmuzealbn.ro

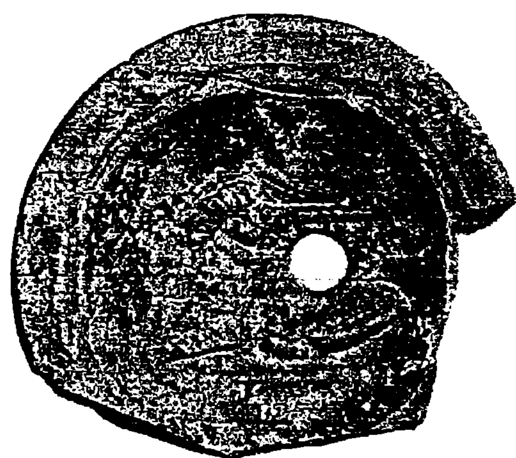

Fig. 13 1. Ulpia Traiana. 1. Inscripţie votivă fragmentară închinată zeiţei Nemesis pe care se vede şi un trident de retiarius (după *IDR* III.2, 1980, p. 277-278, nr. 327); 2. Opaiţ fragmentar de la Porolissum; pe fragmentul de capac păstrat apare un gladiator (secutor) în atac spre dreapta (după C. Roman, *Roman lamps from Dacia Porolissensis* I, Zalău 2006, p. 95-96, nr. 43, pl. 12/43)

http://cimec.ro / http://complexulmuzealbn.ro

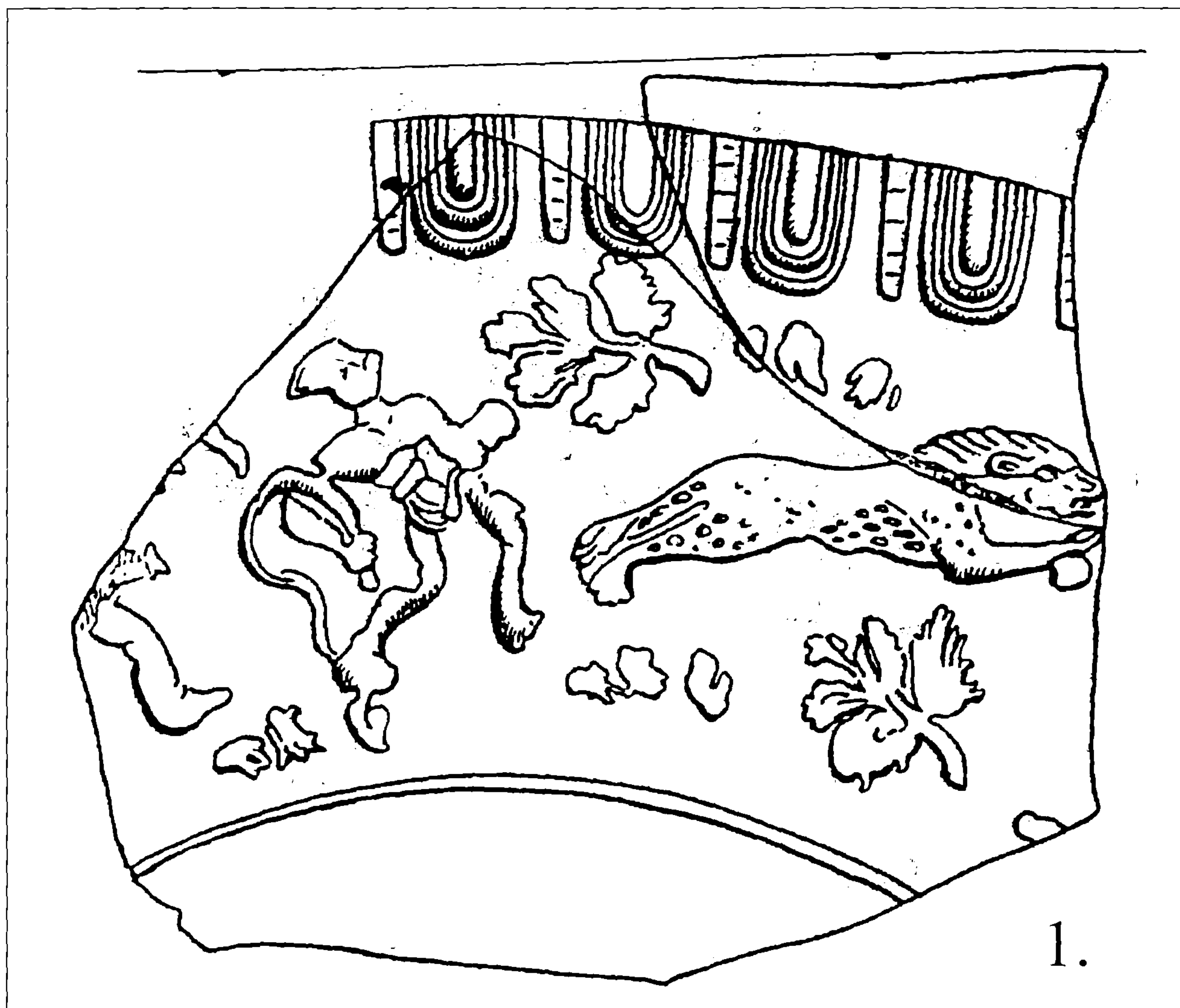

Fig. 14 Fragment de vas terra sigillata de la Romula/Reşca; sub şirul de ove se vede un bestiarius alergând după un leu (după C. Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, 1976, pl. IX/131)

http://cimec.ro / http://complexulmuzealbn.ro